

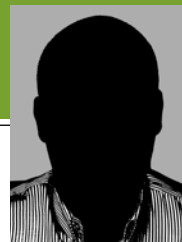
המשטרים המלוכניים במזרח התיכון האם הם הבאים בתור?

עד כה הפגינו המונרכיות בחצי האי ערב עמידות יוצאת דופן בסערות "האביב הערבי". במאמר נעשה ניסיון להסביר מהו סוד העמידות הזאת ולברר האם היא תימשך גם בשנים הבאות

המלך עבדאללה עם אחיו ובנו | המונרכיה הסעודית
מבוססת על מעגל מצומצם של מקבלי החלטות מקרב משפחת המלוכה (ומעל כולם המלך עבדאללה) ומשלבת בין דפוסי הנהגה מסורתיים-שבטיים לבין עקרונות מודרניים לניהול מדינה, לרבות פרלמנט (שאת כל חבריו ממנה המלך)

סרן (מיל') ת'
לשעבר קצין מודיעין

הקדמה

בימים אלה נמצא המזרח התיכון בתקופה שבה הוא מתעצב מחדש. התקופה הזאת החלה בינואר 2011, עם הדחתו של נשיא טוניסיה זיין אל-עאבדין בן עלי, המשכה בהתפטרותו של נשיא מצרים מובארק בפברואר 2011 ובהריגתו של שליט לוב קדאפי (אוקטובר 2011), וכעת אנו עדים להתקוממות בסוריה נגד שלטונו של בשאר אסד - התקוממות שגם לה יש השלכות אזוריות משמעותיות.

המסגרת התיאורטית

בעקבות הטלטלה בעולם הערבי עולה השאלה מהו הסיכוי של המונרכיות לשרוד אותה. על השאלה הזאת אני מנסה לענות באמצעות הספר "דיקטטורות: הכול נשאר במשפחה - אבסולוטיזם, מהפכה ודמוקרטיה במלוכות המזרח התיכון" של מייקל הרב, פרופסור אמריקני למדע המדינה. הספר פורסם בארה"ב ב־1999 ותורגם לעברית ב־2007 בהוצאת האוניברסיטה הפתוחה.¹

במאמר מובאים עיקרי המסגרת התיאורטית של הספר, ונידון מצבם של המשטרים בנסיכויות המפרץ בכלל ובסעודיה ובקטר בפרט. בין היתר מוצגות נקודות הדמיון ונקודות השוני במשטריהן של שתי המדינות האלה, ונבחנים האמצעים שהם נוקטים כדי לשמור על מעמדם בעקבות האירועים האחרונים באזורנו.

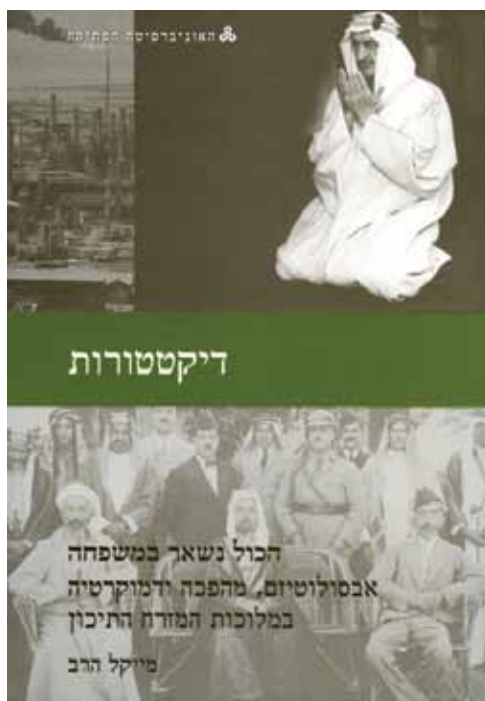
נוסף על המשטרים בנסיכויות המפרץ (סעודיה, איחוד האמירויות הערביות, קטר, בחריין, עומאן וכוויית) דן הספר במשטרים בירדן ובמרוקו ומנתח את הסיבות ואת הגורמים שהביאו לקריסת המשטרים המלוכניים במצרים (1952), בעיראק (1958), בלוב (1969), באפגניסטן (1973) ובאיראן (1979). בפתיחת ספרו מדגיש פרופ' הרב את גורם המפתח, בעיניו, להישרדותו של השלטון המונרכי במדינות המפרץ עד היום: "אופי משטריהן, ובמיוחד תפקיד המשפחות השליטות במשטריהן".²

בניגוד למונרכיות האחרות במזרח התיכון (מצרים, עיראק, לוב, אפגניסטן ואיראן), שקרסו החל מתחילת המחצית השנייה של המאה ה־20, במדינות המפרץ התפתחו מונרכיות ייחודיות, שבהן יש למשפחות המלוכה אחיזה במיוחד בממלכותיהן. לדבריו, מאחר שחלק ניכר מהספרות על מדינות המפרץ התבסס על תיאוריית המדינה הרנטיירית (Rentier State)³ הדבר "מנע הבנה תיאורטית של המוסדות השולטים במדינות אלה, שכן הוא (הנפט) נתפס כמאפיין היחיד"⁴ ונחשב המפתח ליציבות

ולשרידותן. כתוצאה מכך רק לעיתים רחוקות הבינו חוקרים שהמונרכיה השושלתית היא צורה מיוחדת ומובחנת של מונרכיה במזרח התיכון.

כמו כן הוא מונה גורמים נוספים ששעל פי מחקרים שונים מקנים יציבות לנסיכויות המפרץ:⁵

1. **חינוך**. התפשטות החינוך המודרני מערערת את יציבותן של מונרכיות, ואילו היעדרו מחזק את יציבותן.
 2. **עוני**. עוני מערער את יציבותן של מונרכיות, ואילו הכנסות קבועות שלא ממסים - בדרך כלל ממכירת נפט - מגבירות את יציבותן.
 3. **צבא**. המונרכיות יציבות יותר כאשר המשטר מגייס את אנשי הצבא מקבוצה שהסיכויים שתהיה נאמנה לו נחשבים לטובים יותר. במונרכיות של המזרח התיכון אלה הם בדרך כלל הבדואים.
 4. **פרלמנט**. אין כללים חד־משמעיים בנוגע לפרלמנטים. לפעמים הם מגבירים את יציבות המונרכיות (במיוחד אם הם נבחרו בהגינות) ולפעמים הם דווקא מערערים את יציבותן.
 5. **שבטים**. תמיכה של שבטים בדואים מגבירה את יציבותן של מונרכיות. היעדר תמיכה כזאת פוגע ביציבותן.
 6. **כישורי המנהיגים**. מלכים מיומנים באמנות המדינאות מגבירים את יציבות המונרכיות, ואילו מלכים לא מוכשרים מביאים למהפכות.
 7. **לחץ בין לאומי**. היעדר לחץ בין־לאומי משמעותי מגביר את יציבות המונרכיות.
- פרופ' הרב מציין שלחוסן של המונרכיות במדינות המפרץ יש שני מרכיבים מרכזיים: יכולתן של המשפחות השליטות לחלק את הכוח (ובכלל זה את ההכנסות מהנפט) בינן לבין עצמן לצד קיום קשרים מסועפים עם הקבוצות השונות (שבטים, עדות וכו') שבממלכה.
- היציבות שהשיגו משפחות המלוכה כתוצאה מהשליטה הזאת במהלך העשורים האחרונים איפשרה להן מחד גיסא לכוון פרלמנטים ומוסדות פוליטיים שונים בעלי עוצמה מוגבלת שאין בה כדי לאיים על אחיזתן, ומאידך גיסא - לקיים יחסים תקינים עם המערב. מדינות המערב אינן תובעות מבתי המלוכה להנהיג ליברליזציה - בוודאי שלא אחרי שהתברר בעקבות אירועי "האביב הערבי" שהחלופה למשטרים המתונים היא משטרים אסלאמיסטיים. יתר על כן, בעקבות חרם הנפט על איראן גברה התלות של המערב בתפוקת הנפט בנסיכויות המפרץ, ואין לו שום עניין לסכן את יציבותן.

מעמדות בחצי האי ערב

כדי להבין את בסיס צמיחתן ואת הסיבות להצלחתן של המשפחות שעומדות בראש המונרכיות במדינות המפרץ יש לבחון את הריבוד המעמדי בחברה המדברית בחצי האי ערב בעידן שלפני הנפט. מוצאן של המשפחות השליטות במונרכיות במפרץ הוא משבטים של רועי גמלים אשר הפכו ליושבי קבע במהלך המאות האחרונות. המעמד המיוחד שלו זכו השבטים מגדלי הגמלים וצאצאיהם מקורו בהבחנה הקמאית שבין מגדלי גמלים, שמעמדם היה רם, לבין שבטים מגדלי כבשים, שמעמדם היה נמוך. מעמדם הגבוה של מגדלי הגמלים נבע מכך שאת הגמלים צריך היה להוביל לשדות מרעה רחוקים, וכתוצאה מכך נאלצו רועי הגמלים לנוע בקבוצות גדולות יותר ולכן גם חזקות יותר. לעומת זאת רועי הכבשים יכלו להסתפק בשדות מרעה קרובים, ולכן לא היה להם צורך להתאגד בקבוצות גדולות וחזקות.⁶

המשפחה השלטת היא הנהנית העיקרית מהכנסות הנפט. את ההון הרב מנצל השליט כדי לתגמל או להעניש בעלי תפקידים מקרב המשפחה וכדי להבטיח את המשפחה וכדי להבטיח את נאמנותם של מגזרים חשובים באוכלוסייה

הורשת השלטון וחלוקת הכוח בתוך

המשפחות השולטות בנסיכויות המפרץ

במונרכיות של המפרץ עובר השלטון בירושה בתוך המשפחה השלטת. לאחר ששליט חדש עולה לשלטון עליו לקבל את שבועת האמונים (בייעה) של ראשי המשפחה ושל גורמי כוח חשובים נוספים (אנשי דת מרכזיים, מנהיגים עממיים). מוצאה של כל משפחה שלטת מיוחס לאב קדמון שהמשפחה נושאת את שמו (למשל, א-צבאח בכוויית וא-סעוד בסעודיה). בדרך כלל עובר השלטון בתוך תת-ענף מסוים של המשפחה

השלטת. בהתאם למסורת הערבית הקדומה, שלפיה נהג כל שבט לשמור על "טוהר הדם" באמצעות נישואים בתוך עצמו, נהוגים גם במשפחות האלה נישואים בתוך המשפחה (אנדוגמיה).

המשפחות האלה מונות כיום מאות ואף אלפי נסיכים, אמירים ובעלי תארים נוספים (כך, למשל, בבית המלוכה של ערב הסעודית), וכדי למנוע מאבקים פנים-משפחתיים ננקטת מדיניות קשוחה של "איזונים ובלמים". אלה הם עיקריה של המדיניות הזאת:

1. **בכירות (וסבלנות).** המעמד בתוך המשפחה השלטת נקבע קודם כול על פי הגיל. ובמילותיו של סגן שר ההגנה והתעופה של סעודיה, ח'אלד בן סולטאן: "בני המשפחה הצעירים רוחשים כבוד למבוגרים מהם, ויהיה פער הגילים ביניהם קטן ככל שיהיה". בראש ובראשונה "רוחשים כבוד והערכה למלך, ראש המשפחה, הנחשב לאבי כל אחד ואחד מבני המשפחה".⁸ ברור לבני המשפחה שכל ניסיון לקרוא תיגר על הסדר הקיים עלול להוביל לאובדן האחיזה ברסן השלטון.

2. **כספי הנפט.** המשפחה השלטת היא הנהנית העיקרית מהכנסות הנפט. את ההון הרב שבידיו מנצל השליט כדי לתגמל או להעניש בעלי תפקידים מקרב המשפחה וכדי להבטיח את נאמנותם של מגזרים חשובים באוכלוסייה.

3. **קונסנזוס משפחתי.** פרופ' הרב מציין שהגורם השכיח ביותר לחילופי גברי במדינות האלה הוא מות נושא המשורה. פיטורים של נושא המשורה כתוצאה ממחלוקת בתוך המשפחה או פרישה מרצון הם נדירים, יחסית.⁹ הגם שתיאורטית רשאים המלך או האמיר לפטר בעל תפקיד מקרב המשפחה על דעת עצמם, לרוב נעשה הדבר רק לאחר שהושג קונסנזוס בתוך המשפחה.

4. **מדינה אוניטרית.** המונרכיה מתנהלת לפי דגם המדינה האוניטרית, כלומר השליט מנהל ישירות את כל ממלכתו באמצעות מבנה מנהלי מדרגי של סוכנים שהוא בחר בהם ושכפופים לו ישירות. לו ולמשפחה השלטת יש מונופול על המשרות הממלכתיות הבכירות, ובהן ראשות הממשלה וכל המיניסטריים. יתר על כן, בני המשפחה השלטת משובצים גם בדרגים הנמוכים יותר במערכת הממשלתית, במיוחד במשרדי המפתח.¹⁰

בקיצור: השליט במונרכיה השושלתית מנהל את המנגנון הממלכתי

טבלה 1: הבסיס לריבוד החברתי במדינות המפרץ⁷

הגדרה	אציל, שבטי	לא אציל, שבטי	לא שבטי
הגדרה	מי שזכו להכרה שמוצאם הוא משבט מכובד של מגדלי גמלים	מי שמוצאם מיוחס לשבט נחות	מי שאינם יכולים לייחס את מוצאם לשבט כלשהו
כפריים	שבטים מגדלי גמלים	שבטים נוודים נחותים, במיוחד אלה שעוסקים במקצועות לא נחשבים	כמעט שאין כפריים ממוצא לא שבטי
עירוניים	1. המשפחות השליטות ונכבדים עירוניים 2. שבטים מהמעמד האציל שהתיישבו לא מכבר	משפחות יושבות קבע משבטים נחותים	תושבי ערים ממוצא לא שבטי: השיעים, יוצאי אפריקה, סונים ממוצא שבטי נשכח, מהגרים

חברי הפרלמנט של איחוד האמירויות | המוסדות התחוקתיים השונים שקיימים במונרכיות בחצי האי ערב נועדו למסד את הערוצים שמקשרים בין המשפחות השליטות לבין אזרחי מדינותיהם וכן לשמש אמצעי להתמודדות עם הביקורת (מבית ומחוץ) על היעדר הדמוקרטיה בהן

וכלה בפרלמנט של ממש (כפי שקיים בכוויית). זהו המרכיב הראשון בזיקה שבין המשפחה השלטת לציבור - הקשב. המגע הישיר של השליט ושל בני משפחתו עם הנתינים והנכונות להאזין להם הם התגלמות "הדמוקרטיה המדברית" שנותנת "הזדמנות לבני העם להיפגש עם מנהיגם מדי שנה ומאפשרת למנהיג לשמור על קשר עם עמו. במהלך מסע שנתי בפרובינציות של הסולטנות הוא עומד על שאיפותיהם ועל תקוותיהם של בני עמו בסגנון מיוחד, המקשר את בני העם למנהיגם בלי נהלים רשמיים או גיוני טקס נוקשים".¹¹

כך, במסגרת המפגשים שמקיימים השליט ובני משפחתו עם הנתינים, הם יכולים להתרשם באופן בלתי אמצעי מהלכי הרוח בציבור על גווניו, לשמוע תלונות ואת דעת "האדם הפשוט" על תוכניותיהם. יש לציין שהמפגשים האלה יצרו לחלק מבני המשפחות השולטות דימוי של מתווכים הוגנים בין השלטון (משפחתם שלהם) לבין האזרח הפשוט, והדבר סייע להם לחזק את מעמדם בתוך המשפחה משום שהחלו לראות בהם מעין סייסמוגרפים רגישים להלכי הרוח בציבור.

פרופ' הרב כותב שהמוסדות התחוקתיים השונים שקיימים במונרכיות האלה (שנקראים מג'אלס, רבים של מג'לס) נועדו למסד את הערוצים שמקשרים בין המשפחות השליטות לבין אזרחי מדינותיהם וכן לשמש אמצעי להתמודדות עם הביקורת (מבית ומחוץ) על היעדר הדמוקרטיה בהן.¹² יש לציין שאת החברים במוסדות ממנה (ומפטר) השליט, אין להם סמכויות של ממש, ואת

באופן ריכוזי, ובידיו הכוח למנות ולפטר (על פי רוב בהסכמת המשפחה) את בעלי התפקידים השונים בממלכה במערכות השונות. כל התפקידים המרכזיים והמשפיעים ביותר ניתנים לבני המשפחה. לצד בני המשפחה הממלאים תפקידים מרכזיים במנגנון הממלכתי יש בני משפחה שאין להם תפקיד רשמי, אך קרבתם למלך מקנה להם מעמד רב בתוך המשפחה והשפעה מאחורי הקלעים. השליטה הריכוזית הזאת יחד עם תגמול מסיבי של סקטורים חשובים באוכלוסייה משמרים נאמנות רבה למנהיג ולמשפחה השלטת.

הדיאלוג בין המשפחה השלטת לבין הציבור, הפרלמנט והצבא

במקביל לשליטתו במשפחתו על השליט לשמור גם על נאמנות האוכלוסייה. הדבר נעשה באמצעות הקפדה על שלושה עקרונות מרכזיים:

1. קשב.
2. שמירה על הדימוי של המלך.
3. גמול כלכלי.

למסורת שלפיה השליט מקשיב לנתיניו ומתייעץ איתם יש שורשים עמוקים הנעוצים בתרבות השבטית בחצי האי ערב בתקופה שלפני האסלאם. במונרכיות של היום בא הדבר לידי ביטוי בצורות שונות: החל ממפגשים ישירים של השליט ושל בני משפחתו עם נתיניהם במסגרת סיוריהם ברחבי ממלכתם, עבור דרך "המועצה המייעצת"

מונרכיות בחצי האי ערב להפקיד ענף אחד של המשפחה על הצבא וענף אחר - על כוחות הביטחון האחרים.

המונרכיה בסעודיה

את סעודיה המודרנית הקים ב־1932 אבן סעוד, צאצא של שליטי הממלכה הסעודית בגלגוליה הקודמים. במאה ה־19 נאלצה המשפחה לגלות לכוויית בעקבות תבוסותיה במאבקי חוץ ופנים, אך בשנים 1902-1932 הצליח אבן סעוד לכבוש בחזרה את השטחים של ממלכת אבותיו ואף להרחיבם ולכונן ממלכה.

במהלך שנות שלטונו בממלכה (1932-1953), בדומה למה שקרה גם במונרכיות אחרות,¹⁵ נישל אבן סעוד את יתר ענפי המשפחה מירושת השלטון וקבע כי המלוכה תעבור בין בני נשותיו השונות מאח לאח (ולא מאב לבנו כמקובל). ואכן, כל המלכים אחריו היו בניו ואחים למחצה זה של זה. איש מהם לא היה אח מלא של אחד מקודמיו, שכן קו הירושה נותן ייצוג מאוזן לקבוצות השונות בתוך המשפחה המבוססות על מוצא האם.

הקבוצה שממנה נבחר המלך, בניו של אבן סעוד, מונה כיום כ־20 נסיכים¹⁶ המשרתים בתפקידים הבכירים ביותר בממלכה. בראשם ניצב המלך עבדאללה. כל מלך סעודי צריך להיות - על פי חוקת המדינה - צאצא ישיר (בן, נכד, נין וכו') של אבן סעוד. במונרכיה הסעודית ידוע מראש מאיזו קבוצה ייבחר המלך הבא. לכן מיד עם מותו של המלך מוכרז יורש העצר למלך החדש, ונשמרת רציפות שלטונית המונעת מקוראי תיגר למיניהם (מתוך משפחת המלוכה ומחוצה לה) לערער את היציבות במדינה.

המונרכיה הסעודית היא אחת מהמערכות השלטוניות הוותיקות והיציבות ביותר במזרח התיכון, והמדיניות שהיא נוקטת מתאפיינת מאז ומתמיד בשמרנות ובזהירות. היא מבוססת על מעגל מצומצם של מקבלי החלטות מקרב משפחת המלוכה (ומעל כולם המלך עבדאללה) ומשלבת בין דפוסי הנהגה מסורתיים־שבטיים לבין עקרונות מודרניים לניהול מדינה, לרבות פרלמנט (שאת כל חבריו ממנה המלך).

מערכת המשפט מבוססת על השריעה (ההלכה האסלאמית) בגרסתה הווהאבית הפונדמנטליסטית. המלך ממנה את בכירי הממסד הדתי, ואלה ממנים את השופטים ואת בעלי התפקידים השונים במערכת המשפט. בכך למעשה מושגת שליטת המשפחה השלטת במערכת המשפט. יתר על כן, בכמה מקרים בשנים האחרונות (בדרך כלל בעקבות פרסומים שליליים בתקשורת הבין־לאומית) התערב המלך עבדאללה אישית והמתיק גזרי דין שבעיני המערב היו נוקשים מדי ואף בלתי סבירים.

המלך עבדאללה (87), שהומלך ב־2005, הנהיג בזירת הפנים כמה רפורמות חשובות ואף פורצות דרך במונחים סעודיים. כך, למשל, הוא איפשר - לראשונה - לנשים להצביע ולהיבחר לרשויות המקומיות והכריז על הקמתה של אוניברסיטה מדעית־טכנולוגית שבה ילמדו יחד גברים ונשים.

המלך עבדאללה לא הכניס שינויים של ממש במנגנון ההורשה. כך, למשל, היו דיבורים על מינוי סגן שני לראש הממשלה (שנחשב

דיוניהם הם מקיימים על פי רוב בדלתיים סגורות. השליט רשאי - אך בשום פנים אינו חייב - להישמע למג'לס, שכן לאחר שנועץ וקיבל את ההחלטה, חובה לציית לו, מאחר שהוא קיבל את הביעיה מהאזרחים, ולפיכך, אם יטעה "אללה, ולא המג'לס, יתבע ממנו דין וחשבון".¹³

מובן שלכל סוגי המפגשים האלה בין השליט לנתיניו (בין אם בסיור ברחבי הממלכה ובין אם באמצעות חברי הפרלמנט) ניתן הד תקשורתי רב כדי לשוות לשליט ולבני משפחתו דימוי של מי שקשובים לרחשי ליבם של נתיניהם, שולטים במצב וערוכים להתמודד עם אתגרי העתיד. שיווק המסוגלות הזאת יוצר דימוי חיובי למלך ולמשטרו ומבצר את המרכיב השני של הזיקות שבין המשפחה השלטת לזירת הפנים - דימוי המלך.

למרות מרכזיותו של השליט יש בממלכה שלוש קבוצות עיקריות מקרב הציבור שלהן השפעה רבה על מהלכי השלטון:

1. חכמי הדת (עולמא).

2. מנהיגים שבטיים.

3. מנהיגים עממיים.

הקבוצות האלה מתוגמלות (בכסף, במשרות ובמעמד) בעבור נאמנותן הבסיסית למשפחה השלטת וכן בעבור נכונותן להירתם לקידום מהלכים שונים מעת לעת. זהו המרכיב השלישי בשיטה -

לחוסן של המונרכיות במדינות המפרץ יש שני מרכיבים מרכזיים: יכולתן של המשפחות השליטות לחלק את הכוח (ובכלל זה את ההכנסות מהנפט) בין לבין עצמן לצד קיום קשרים מסועפים עם הקבוצות השונות שבממלכה

התגמול הכלכלי.

באמצעות תגמול האליטות האלה ובאמצעות השמירה על הקשר עם הציבור מצליח המשטר למנוע התלכדויות של דורשי שינוי, בעיקר צעירים מתוסכלים מקבוצות שונות: שבטיות, עדתיות ומשפחתיות.

מוקד כוח פנימי נוסף הוא כוחות הביטחון. בשל חשיבותם הגדולה ניתן למצוא את בני המשפחה השלטת בכל תפקידי המפתח בצבא וביחידות של ביטחון הפנים. שיטת המינויים הזאת אומנם עלולה לעיתים לפגוע באיכותו המקצועית של הצבא, אך היא מבטיחה למשפחה השלטת מפקדים מהימנים שאזנם כרויה לכל ביטוי של אי־שביעות רצון ולכל תוכנית של גורמים בכוחות הביטחון ליזום מרד חמוש. השליטה של המשפחות בכוחות הביטחון היא כה יעילה עד כי אף לא מונרכיה אחת בחצי האי ערב נפלה קורבן למהפכה צבאית.¹⁴

כדי להגביר את האיוון בתוך משפחת המלוכה נוהגות לעיתים

עשוי לדרבן מישהו מדור הנכדים לאגד סביבו כוח פוליטי מקרב הנסיכים ולשנות את כללי המשחק.

המורכב בקטר

ראשית שלטונה של משפחת אֶת'אני במדינה ב־1872, עת מינו העות'מאנים את ראש המשפחה לשליט. בעקבות היחלשות האימפריה העות'מאנית העבירה משפחת אֶת'אני את תמיכתה לבריטניה בחוזה שבמסגרתו הובטחו לה סיוע ביטחוני ואוטונומיה בנושאי פנים בתמורה להכפפת מדיניות החוץ שלה להסכמת בריטניה.

בספטמבר 1971, לאחר שנכשלו המגעים להצטרפותה לאיחוד האמירויות, הכריזה קטר על עצמאותה. חצי שנה לאחר מכן תפס ח'ליפה בן חמד (אביו של האמיר הנוכחי) את השלטון בהפיכת חצר. לאחר ההפיכה השתררה יציבות בממלכה - בעיקר הודות לרווחים מיצוא הנפט.

ביוני 1995 הודח האמיר ח'ליפה בהפיכת חצר שקטה. את השלטון תפס בנו חמד, שהיה עד אז יורש העצר ושר ההגנה. משטרו של

לשלישי בהיררכיה לאחר יורש העצר), אך עבדאללה בלם את המהלך הזה - קרוב לוודאי משום שהבין את רגישות הסוגיה ואת השלכותיה האפשריות על מאזן הכוחות בתוך משפחת המלוכה.

במקום זאת הוא החליט ב־2006 להקים את "מועצת שבועת האמונים" (הייתה אל־בייעה), שתהיה אמונה על בחירת המלכים ויורשי העצר הבאים. בראשות המועצה עומד זקן הבנים של מייסד הממלכה אבן סעוד, ויש בה נציגות לכל נסיך מדור הבנים ישירות או באמצעות אחד מבניו ששייך לדור הנכדים. בכך מצא את הדרך כיצד להפוך את כל בני משפחת המלוכה לשותפים שווים מעמד בהחלטה על חלוקת הכוח. זהו מנגנון שיכול להפחית מאוד מאבקי כוח פנימיים.

נוכח ההידרדרות במצבו של יורש העצר, סולטאן, מונה (במרס 2009) שר הפנים, הנסיך נאאף, לסגן השני של ראש הממשלה. בנובמבר 2011, בעקבות מותו של יורש העצר סולטאן, התכנסה לראשונה "מועצת שבועת האמונים" וקבעה שנאאף יקודם ויהיה יורש העצר. לאחר מותו של נאאף (ב־16 ביוני 2012) התכנסה שוב המועצה ומינתה במקומו את שר ההגנה, הנסיך סלמאן (אחיו למחצה של המלך ואח מלא של נאאף המנוח). בשתי הפעמים נמנעה המועצה מלמנות סגן שני חדש לראש הממשלה.

ראוי לציין שכיום האישים הבכירים בצמרת השלטון בסעודיה נמצאים בעשור השמיני והתשיעי לחייהם. המלך עבדאללה עתיד לחגוג בחודש הבא (אוגוסט 2012) את יום הולדתו ה־88, ואילו יורש העצר הטרי, הנסיך סלמאן, כבר בן 76.

נוכח ההיעלמות וההזדקנות של דור הבנים מופנות העיניים לדור הנכדים (דהיינו נכדיו הישירים של מייסד הממלכה אבן סעוד). אלה מונים - כך מעריכים - מאות נסיכים. הצעירים שבהם הם בשנות ה־30 לחייהם, ואילו המבוגרים ביותר הם בשנות ה־70 לחייהם, וכמה מהם אף כבר מתו בשיבה טובה. במשך השנים השתלבו רבים מהם במנגנוני המדינה ונחשפו לציבור הרחב. קבוצה קטנה מתוכם אף התברגה בעמדות עסקיות בכירות (אחד המפורסמים שבהם הוא איש העסקים הבין־לאומי וליד בן טלאל).

תהליך ההשתלבות של דור הנכדים עדיין בעיצומו. אף שכמה מהם מונו לתפקידים בכירים, ממשיך דור הבנים להחזיק בעמדות המפתח המרכזיות. בשלב הזה רואה את עצמו דור הנכדים ממשיך של דור הבנים, ולכן אין אנשיו מקדמים אג'נדה עצמאית (כמה נסיכים מדור הנכדים אף משמשים סגני שרים במיניסטריונים של אבותיהם, בני דור הבנים).

אף שהשיטה הנוכחית להורשת השלטון בסעודיה נראית יציבה מאוד, יש להביא בחשבון את מגבלותיה. ההזדקנות של דור הבנים עלולה להביא למצב שבו כל מי שעולה לשלטון ישלוט זמן קצר בלבד לפני שהוא נאלץ לפנות את כיסאו לאחד מאחיו (צעיר האחים, הנסיך מקרן בן עבד אל־עזיז, ראש המודיעין, הוא כיום בן 66). יתר על כן, בחצי השנה האחרונה מתו בזה אחר זה שניים מבני דור הבנים שכינה בתפקיד יורש העצר: סולטאן ולאחריו נאאף. מצב כזה, שפרשנים מדיניים מכנים "תסמונת פוסט ברז'נייב",¹⁷

ההזדקנות של דור הבנים עלולה להביא למצב שבו כל מי שעולה לשלטון ישלוט זמן קצר בלבד לפני שהוא נאלץ לפנות את כיסאו לאחד מאחיו

האמיר החדש זכה עד מהרה לתמיכה מבית ומחוץ, לרבות קבלת הבייעה מבכירי משפחתו. הממשל שהקים כלל לא פחות מ־13 מבני משפחת אֶת'אני. אלה חולשים עד היום על המשרדים המרכזיים במנגנון הממשלתי. בהמשך מינה האמיר החדש את בניו לתפקידי המפתח באמירות: תמים (יליד 1980) מונה ליורש העצר, ואילו אחיו ג'אסם (יליד 1978) מונה לנסיך הכתר.

נוסף על כך קבעה החוקה החדשה של קטר, שנכנסה לתוקף ב־2003, שהיורש יבוא תמיד מענף חמד, הענף הנוכחי במשפחת השלטון (בניגוד לניסוחים קודמים שקבעו כי הירושה תעבור לבן ממשפחת ת'אני באופן כללי ולאחר מכן היא תעבור "מאב לאחד מבניו").¹⁸ עם זאת, אין החוקה קובעת שהאמירות מועברת באופן אוטומטי לבנו של האמיר, אלא הוא נבחר בפורום התייעצות שבו משתתפים האישים המרכזיים במשפחה. ניכר שהאמיר פועל כדי להכשיר את תמים (ולצידו את נסיך הכתר ג'אסם) לניהול המדינה: הוא משלב אותם בהדרגה בעסקי הפוליטיקה ומעניק להם חשיפה מוגברת בתקשורת.

האמיר הנוכחי הוא גם שר ההגנה וגם הרמטכ"ל, ובידיו הסמכות למנות ולפטר את שרי הממשלה. הרשות המחוקקת בקטר, "המועצה המייעצת" ("מג'לס אֶש־שורא"), מונה 35 חברים. את

כולם ממנה האמיר. גם מערכת המשפט מקפידה לפעול בהתאם לצווי ונמנעת מלפסוק בניגוד לדעתו.

האמיר חמד משקיע הון רב כדי לשוות לקטר דימוי חיובי למרות שלטונו האבסולוטי: אזרחי קטר אינם משלמים כלל מיסים, ונוסף על כך מעניקה להם המדינה - בחינם - מעטפת כלכלית-חברתית רחבה שכוללת שירותי בריאות וחינוך מתקדמים (גם בסטנדרטים מערביים). ההכנסות מנפט משמשות לפיתוח המדינה (בין היתר בתחומי התשתיות והטכנולוגיה) ולהאדרת שמה (בין היתר באמצעות אירוח אירועים בין-לאומיים). נוסף על כך הנשים בממלכה נהנות מחירויות נרחבות - יחסית למה שמקובל במדינות המפרץ - לרבות האפשרות לכהן בתפקידים רשמיים ולנהוג במכוניות. המיעוטים נהנים מחופש פולחן ודת.

סיכום ומסקנות

זה עשרות שנים שבסעודיה ובקטר שולטות משפחות מלוכה. לשלטון של שתי משפחות המלוכה האלה יש שורשים כבר במאות ה־18 וה־19. עקרונות המונרכיה בשתי המדינות האלה נותרו יציבים, אך עברו במשך הזמן כמה התאמות:

1. בסעודיה נוצר מודל ייחודי שבו עובר השלטון בין בניו של מייסד הממלכה אבן סעוד. במילים אחרות: השלטון שם עובר מאח לאח. הסיבה להנהגת השיטה הייחודית הזאת היא הרצון

לתת משקל שווה (לפחות פוטנציאלית) לכל אחד מהענפים של בית המלוכה. מאפיין נוסף של המודל הסעודי הוא שיבוץ של בני משפחת המלוכה בכל המנגנונים הממשלתיים, המנהליים והצבאיים. כל הצעדים שנקטו בשנים האחרונות בנוגע למנגנון של הורשת המלוכה (ההימנעות ממינוי סגן שני לראש הממשלה, שעשוי היה להיות השלישי בהיררכיית הממלכה והקמתה של "מועצת שבועת האמונים") נועדו לשמר את מנגנון חלוקת הכוח בין דור הבנים ולמנוע מנסיכי דור הנכדים להיכנס לשותפות במשרות הבכירות כבר כעת.

2. בקטר, שבה הצליח בן להדיח את אביו מכס השלטון, התפתח מודל שלפיו תפקיד האמיר פתוח בפני ענף אחד בלבד של משפחת המלוכה. יתר על כן, מנגנון ההורשה שנקבע שם מבטיח שרק בניו של האמיר (יורש העצר ולצידו נסיך הכתר) יוכלו להיות ממשיכי דרכו. עם זאת, מאחר שבני המשפחה השלטת בקטר הם מעטים, אין להם אפשרות לשלוח נציגים לכל מנגנוני המשטר ברמות השונות. אחיו של המלך אומנם ממלאים את התפקידים המרכזיים בממשלתו, אך ראש הממשלה ושר החוץ של קטר, חמד בן ג'אסם, אינו נמנה עם בני המשפחה השלטת.

בשתי הממלכות כונו מנגנונים פרלמנטריים פורמליים, אך את כולם ממנים ראשי הממלכות (המלך עבדאללה והאמיר חמד בן ג'אסם). במקביל ממשיך השלטון לשמור על קשר ישיר עם הנתונים.

טבלה 2: השוואה: נקודות הדמיון והשוני בין המלוכה בסעודיה למלוכה בקטר

הקריטריון	סעודיה	קטר
השליט	המלך עבדאללה (בן 87)	האמיר חמד בן ח'ליפה (בן 60)
יורש העצר	הנסיך סלמאן (בן 76)	הנסיך תמים בן חמד (בן 31)
השלישי בהיררכיה	לא מונה	הנסיך ג'אסם בן חמד (בן 33)
גודל המשפחה השלטת	אלפי בני משפחה	מאות בני משפחה
אופן הורשת השלטון	בין אח לאח	מאב לבן
מנגנון ההורשה	"מועצת שבועת האמונים" (המורכבת מכל הנציגים של דור הבנים או של באי כוחם)	פורום התייעצות משפחתי (שמורכב מבני המשפחה השלטת)
ראש הממשלה	המלך	חמד בן ג'אסם (אינו נמנה עם בני משפחת האמיר)
תפקידים שבידי בני המשפחה השלטת במנגנון הממשלתי והמנהלי	כל תפקידי המפתח בממשלה וכן רבים מהתפקידים ברמות השונות של המנהל	רוב תפקידי המפתח בממשלה (חוץ מאשר ראשות הממשלה ותיק החוץ); ייצוג מסוים גם בדרגי המנהל הנמוכים יותר
שליטה על הצבא ועל כוחות הביטחון	הצבא כפוף לשר ההגנה, הנסיך סלמאן (הרמטכ"ל אינו בן משפחת המלוכה); הכוחות של ביטחון הפנים (המשמור הלאומי) כפופים לבנו של המלך עבדאללה, מתעב	האמיר משמש גם שר הביטחון וגם הרמטכ"ל
מוסדות פרלמנטריים	פרלמנט שאת כל חבריו ממנה המלך	מועצה מייעצת שאת חבריה ממנה האמיר
מוסדות משפטיים	את בעלי התפקידים ממנים בכירי הממסד הדתי (שהם מינויים אישיים של המלך)	האמיר ממנה ישירות את השופטים

מינוי בני משפחה ומקורבים לתפקידים בכירים בכוחות הביטחון והקפדה על יצירת איזון בין גורמי הביטחון השונים (צבא ויחידות של ביטחון הפנים) יוצרים מקבילית כוחות בתוך המשפחה השלטת מחד גיסא ומונעים היווצרות מוקדי כוח עצמאיים שאינם בשליטת המשפחה השלטת מאידך גיסא.

המערכת המשפטית מאפשרת להציג חזות שוויונית ומתקדמת, אף שממלאי התפקידים בה הם שליחי המשטר ונמנעים מלקבל החלטות שיש בהן כדי לסתור את עמדותיו הרשמיות. במסקנותיו מציין פרופ' הרב כי במונרכיה יש למשפחה השלטת תפקיד מכריע, שכן היא "מתגבשת למוסד שליטה המחזיק בידיו את המונופול על משרות המפתח במדינה"¹⁹. המונופול הזה, שקיים

מינוי בני משפחה ומקורבים לתפקידים בכירים בכוחות הביטחון והקפדה על יצירת איזון בין גורמי הביטחון השונים מונעים היווצרות מוקדי כוח עצמאיים שאינם בשליטת המשפחה השלטת

3. **שמירת הקשר עם הנתינים.** המונרכיות בחצי האי ערב שומרות על קשר הדוק עם נתיניהן באמצעות בני המשפחה השלטת. אלה באים במגע עם הנתינים באמצעות המנגנונים השונים - החל מקצין הצבא הבכיר ועד לפקיד הזוטור ביותר.

על רקע הטלטלה האזורית הנוכחית שמגבירה את עוצמת הציבור (ובמיוחד את עוצמתם של דורשי השינוי שמשתייכים לגורמים "מדוכאים" שונים) נותן לנו מחקרו של פרופ' הרב קצה חוט כדי להסיק אם השמירה על המנגנון המסורתי של קשב לאזרח, ההקפדה על התדמית הממלכתית של המנהיג ומתן תגמול כלכלי משמעותי מספקים בסיס איתן ליציבות המונרכיות במפרץ. כפי שהודגש במאמר, אלה הם שלושה אמצעים רבי עוצמה שמונעים, בין היתר, התלכדות צולבת של דורשי שינוי על רקע זהויות שבטיות, עדתיות, משפחתיות ואישיות - במיוחד של "צעירים מתוסכלים". שאלה שנותרת פתוחה היא האם תגמול כלכלי, תדמית וקשב לציבור הם פרמטרים מחזקים שמסוגלים לבלום את קריאותיהם של דורשי שינוי גם במדינות אחרות. במילים אחרות: האם המודל המוצע בספר של מייקל הרב ישים גם במדינות אחרות?

תודות לרמ"ח בקרה באמ"ן, אל"ם א', על ייזום המאמר וכן לסגנו, סא"ל ר', ולסרן י' על הערותיהם המועילות

הערות

1. מייקל הרב, דיקטטורות: הכול נשאר במשפחה - אבסולוטיזם, מהפכה ודמוקרטיה במלוכות המזרח התיכון, האוניברסיטה הפתוחה, רעננה, 2007.
2. שם, עמ' 22.
3. מדינה רנטיירית היא מדינה שבה המקור המרכזי של הכנסות הממשלה אינו ממסים. בנסיכויות המפרץ המקור הזה הוא נפט.
4. שם.
5. שם, עמ' 25.
6. שם, עמ' 61.
7. שם, עמ' 62.
8. שם, עמ' 45.
9. שם, עמ' 47.
10. המחבר מדגיש שברוב המלוכות שנפלו - במצרים, בלוב ובאפגניסטן - נאסר בחוקה על בני משפחת המלוכה לכהן בממשלה.
11. שם, עמ' 53.
12. שם, עמ' 54.
13. שם, עמ' 55.
14. שם, עמ' 57.
15. שם, עמ' 41 ו-45.
16. לאבן סעוד היו 37 בנים (ועוד 14 בנות). עבדאללה הוא בנו של אבן סעוד מאשתו השמינית.
17. "תסמונת פוסט ברז'נייב" היא כינוי לתקופת האי-יציבות הפוליטית שהשתררה בבריה"מ לאחר מותו של הנשיא ברז'נייב (1982). שני מחליפיו, אנדרופוב ולאחריו צ'רניינקו, מתו זמן קצר לאחר שעלו לשלטון.
18. שם, עמ' 112.
19. שם, עמ' 202.
20. שם, עמ' 203.
21. שם, עמ' 202.
22. שם, עמ' 204.
23. בייעה - שבועת האמונים שמוסרים הנתינים (החל מבני משפחתו של השליט וכלה במנהיגים העממיים) לשליט עם עלייתו לשלטון.

כבר עשרות שנים, הוביל לכך כי למי שאינו חלק מהמשפחה "קשה מאוד - למען האמת בלתי אפשרי עד היום - לנצל את מוסדות המדינה כדי להדיח את המשפחות השליטות"²⁰.

השליטה האופקית והאנכית במנגנונים האזרחיים והצבאיים במשטרים האלה (והדבר בולט במיוחד בסעודיה נוכח גודלה הרב של המשפחה השלטת) מבטיחה שאותה השושלת תישאר לשלוט במונרכיה שכן "מכוח שליטתה על המדינה היא יכולה להבטיח שהמשפחה, ולא שום קבוצה אחרת, תבחר את המלך"²¹. שליטת המשפחה השלטת בממלכה ובמנגנוניה לצד שימור הקשר הישיר והבלתי אמצעי עם הנתינים מאפשרים את קיומם של שלושה תהליכים מרכזיים - הן בתוך המשפחה והן כלפי זירת הפנים - שחיוניים להמשך קיומה ויציבותה של המונרכיה:²²

1. **העברת השלטון.** הורשת השלטון בהסכמה בתוך השושלת - לצד האקט הפורמלי של מתן הבייעה²³ מגורמי כוח נוספים בממלכה שאינם נמנים עם המשפחה - מנטרלים מאבקים ומתחים שעלולים היו לצוץ עם עליית שליט חדש לכס השלטון. המשפחה גם בוחרת את האיש השני במדרג העוצמה בממלכה ליורש העצר ובכך מחזקת את סיכוייה להמשיך לשלוט בממלכה. במקביל היא יוצרת את הפלטפורמה להכשרת המנהיג הבא.

2. **אחריות השליט כלפי השושלת.** בני המשפחה השלטת - הן אלה שמכהנים בתפקידים פורמליים והן אלה שאין להם תפקידים כאלה - יכולים לפנות לראשי הממלכה ואף למלך ולהציג בפניהם את דעותיהם (החיוביות והשליליות) בנוגע למדיניותם בתחומים השונים.